

TEXTOS DELS PRINCIPALS ÀMBITS DE L'EXPOSICIÓ

[0] Introducció a l'exposició

Salvadoriana vol presentar un tresor del patrimoni científic de Barcelona poc conegut: el gabinet de curiositats creat, al llarg de dos segles i mig, per la família Salvador a la seua apotecaria del carrer Ample.

Un gabinet de curiositats era un espai privat, obert només a visitants selectes, ple de mobles amb calaixos i prestatges on s'acumulaven objectes de tota mena, reunits allà per la seua raresa, curiositat i meravella.

El gabinet va ser l'espai privilegiat per a la recerca sobre els animals, vegetals i minerals que curiosos de tot arreu recol·lectaven i intercanviaven per tal d'esbrinar els secrets i les meravelles de la Creació. Aquest era el marc mental en el qual es movien els naturalistes de l'Europa culta des del Renaixement fins a la fi de la Il·lustració.

Al contrari del que passà amb la major part de les col·leccions europees coetànies, la dels Salvador no va desaparèixer, ni es va dissoldre en col·leccions reials o universitàries més grans. És així com, malgrat pèrdues sectorials, el tresor que ens ha pervingut no ha perdut la unitat amb la qual havia estat creat i mantingut durant segles.

[2] Crear i mantindre una col·lecció

Fa quatre-cents anys, crear coneixement rigorós sobre les creatures del món natural exigia gairebé inevitablement tindre a l'abast una bona col·lecció de plantes, animals i minerals, tots degudament etiquetats, anomenats i classificats.

Les pràctiques científiques per a conservar i ordenar les col·leccions implicaven uns coneixements, tant teòrics com tècnics, molt variats; alguns força diferents dels que actualment s'exigeixen als investigadors de la natura:

- erudició humanística, coneixement del llatí, domini de la nomenclatura, de la tècnica de la descripció i de diverses pràctiques d'escriptura per a la comunicació epistolar;
- habilitat per al dibuix o, si més no, posició social i econòmica per a emprar dibuixants i artistes que representaren plantes i animals;
- perícia manual per a la dissecció i preservació d'animals, així com per a la dessecació de plantes en l'herbari;
- coneixements tècnics per al cultiu d'aclimatació de llavors arribades de molt lluny i per al manteniment i la cria d'animals, així com ús d'instrumental per al benefici de metalls i la destil·lació.

[2.1] Els protagonistes

Els protagonistes de *Salvadoriana* són membres d'una nissaga d'homes i dones (encara que d'aquestes, com sovint passa, en sabem ben poc, de vegades ni tan sols els seus noms) que mantingueren viva una col·lecció al llarg de sis generacions, ordenada i conservada al gabinet de la rebotiga de l'apotecaria familiar, situada a Barcelona, al carrer Ample, a prop de l'encreuament amb Fusteria.

Els creadors de la col·lecció foren un avi, un pare i dos fills, i la seua activitat cobreix un segle i mig, del 1616 al 1761. Tanmateix, tres generacions successives continuaren enriquint la col·lecció, encara que a un ritme molt menor, i –el que és més important– la varen mantindre oberta als estudiosos i als visitants.

Protagonista de *Salvadoriana* és també la mateixa col·lecció: plantes d'herbari, llavors, fustes i fruits, animals empallats o conservats en alcohol, fòssils, roques i minerals, llibres, manuscrits i mobles construïts *ex profeso* per a guardar-los ordenats i preservats per al seu estudi.

[2.2] Apotecaris de Barcelona

Des del 1445, el Col·legi d'Apotecaris governà l'exercici de la professió, les llicències per a obrir botiga, els exàmens per a entrar com a col·legiat, l'elecció dels cònsols del gremi i la publicació d'*Ordinacions* i de *Concòrdies*, que feien relació de les receptes, els ingredients, les mesures i les formes medicamentoses despatxats a les apotecaries.

A través del Col·legi també s'organitzava la representació al govern de la ciutat. Els Salvador hi tingueren notable participació fins als decrets de Nova Planta, que posaren fi al tradicional govern de la ciutat on els gremis mantenien una representació, per bé que precària.

Pel que sabem del contingut de llurs biblioteques, sembla que els apotecaris barcelonins tenien amplis horitzons culturals: junt amb els llibres de farmàcia i medicina, en trobem altres d'història, religió, filosofia, gramàtica, agricultura, cuina, etiqueta i literatura (clàssica, italiana i castellana, principalment). I no es pot descartar que alguns d'ells tingueren també una col·lecció d'història natural, com la dels Salvador.

[3] El gabinet

Visitar el gabinet no era permés –ni interessava– a tothom. Els visitants solien ser erudits interessats en el coneixement del món natural i a establir relacions amb els propietaris d'aquestes col·leccions. Però també hi havia individus amb un estatus social elevat, autoritats locals i insignes visitants forans. Tots, doncs, homes, encara que també algunes poques dones visitaven els gabinets. Amb aquestes visites, hom aspirava a augmentar la fama i el prestigi, no només dels Salvador i els apotecaris barcelonins, sinó de la ciutat tota.

L'espai –un xic teatral– pretenia submergir el visitant en un *microcosmos*, entés com una representació a escala del món natural. Objectes provinents dels tres regnes de la natura, llibres, instruments i representacions de paisatges, plantes i animals cobrien sostre, terra i parets, atapeïts en prestatges i calaixos. Una mena de «caos organitzat» que, malgrat les aparences, pressuposava un ordre i la voluntat de crear coneixement racional sobre la naturalesa.

El gabinet permetia, per un costat, meravellar-se davant de la representació del món natural i del poder del seu Creador, però també afirmar el control que l'home podia exercir sobre la natura i l'ambició d'ordenar-la, classificar-la i explotar-la d'acord amb els seus interessos.

[3/4] Instruments i objectes d'una farmàcia

Hi havia una relació directa entre les pràctiques involucrades en la preparació dels espècimens col·leccionats al gabinet i les activitats professionals desenvolupades pels Salvador com a apotecaris.

D'un costat, les apotecaries eren laboratoris de productes medicinals i font del guany econòmic principal que permetia la creació i el manteniment de la col·lecció.

D'altre costat, el fonament de l'ofici d'apotecari era el coneixement i l'ús de nombrosos productes naturals, anomenats «simples medicinals», d'origen animal, mineral però, sobretot, vegetal, el conjunt dels quals constituïa allò que a l'època era anomenat amb l'expressió llatina *materia medica*. Un medicament s'elaborava a partir dels simples combinats amb diferents fórmules i sota diverses formes: xarops, píndoles, pólvores, essències, pomades i ungüents.

[4] La col·lecció: entre l'ordre i l'aventura

La col·lecció dels Salvador tenia un fort caràcter enciclopèdic, on els objectes considerats de creació divina (*naturalia*) coexistien amb objectes produïts pels humans (*artificialia*).

De fet, les fronteres entre natural i artificial eren més evanescents del que pot semblar. Per exemple, el caràcter natural o artificial dels *petrifactes* (que ara anomenem fòssils) encara era objecte de controvèrsia a l'època. D'altra banda, les arts eren creacions humanes però representaven esplèndidament la natura i proporcionaven als gabinets *naturalia* fora de l'abast del col·leccionista. Finalment, els medicinals procedien del món natural, però no deixaven de ser productes de l'elaboració humana.

Així doncs, una de les grans aventures científiques durant l'època daurada dels gabinets va ser la qüestió de com classificar les creacions humanes i divines del món. Col·leccionar, doncs, era molt més que un passatemps per a cavallers i erudits: era tractar de posar ordre al món. Fer i mantindre una col·lecció era un equilibri constant entre l'ordre i l'aventura.

[4.1] *Naturalia*

Dintre dels *naturalia*, les problemàtiques fronteres entre el regne mineral i el regne vegetal, o entre el regne vegetal i el regne animal subministraven material per a un bon nombre de polèmiques científiques. Lògicament, els elements situats en aquestes fronteres (per exemple corals, esponges, pòlips) eren objecte de recerca continua, subjecte de discussions entre els naturalistes i un autèntic repte per als col·leccionistes.

[4.2] *Artificialia*

La presència d'objectes obra de l'artifici humà al gabinet dels Salvador està comprovada documentalment, però lamentablement és aquesta secció de la col·lecció la que presenta les pèrdues més consistents. Sabem que el gabinet contenia:

- gravats i pintures,
- armes,
- instruments «d'enginy»,
- medalles,
- monedes, i
- antiguitats.

[5] La col·lecció en xarxa

El manteniment d'una col·lecció d'història natural requeria d'un dinamisme constant.

La circulació del coneixement científic generat al gabinet es feia a través d'una estesa xarxa de corresponsals, per la qual circulaven també les aportacions nascudes de les **tertúlies** amb visitants i viatgers que passaven pel gabinet i, no en últim lloc, els materials aportats pels **viatges** dels naturalistes.

La magnitud del treball de camp realitzat pels Salvador, que incloïa l'organització de viatges i expedicions, així com les nombroses **cartes** que intercanviaren van dotar de reconeixement i visibilitat els seus materials entre els naturalistes de tota Europa.

[5.1] Tertúlies en temps de guerra

La rebotiga dels Salvador esdevingué un lloc idoni per a tertúlies científiques, amb la participació de diversos membres de la família junt amb aristòcrates i ciutadans aficionats a les ciències naturals, així com altres apotecaris, metges i cirurgians, tant barcelonins com de pas per la ciutat.

Per la documentació conservada i per l'especial conjuntura del moment, cal destacar les tertúlies que durant la Guerra de Successió (1705-1714) varen permetre als Salvador el contacte amb metges, cirurgians i naturalistes arribats a la ciutat amb els exèrcits que donaven suport a la candidatura austríaca a la corona espanyola: anglesos i holandesos sobretot.

També la col·lecció es beneficià d'aquests contactes i de la via d'arribada de materials que representava l'intens moviment de les flotes aliades al port de Barcelona.

[5.2] Viatjar

El viatge era inseparable de la pràctica de la història natural, font de tracte directe amb els col·legues i de contacte amb la naturalesa. A voltes, la destinació és llunyana i exòtica; a voltes, paradoxalment, es troba al costat de la pròpia casa, com passa en la major part dels viatges d'exploració i recol·lecció organitzats pels Salvador.

A partir de Jaume Salvador, tots ells, a més, realitzaren un altre tipus de viatge de caire formatiu: foren enviats a Montpeller en la joventut, per a aprendre amb un bon mestre però, sobretot, per a adquirir les pràctiques i habilitats necessàries per al bon naturalista i per al manteniment del gabinet familiar.

[5.3] Escriure cartes

La correspondència tingué una funció essencial per a la comunicació científica, en un període en el qual el desenvolupament del periodisme científic es trobava a les beceroles. A més, les cartes viatjaven molt sovint acompanyades de llistes d'espècimens requerits o oferts per l'autor, de dibuixos, pintures o gravats d'animals i plantes, de plec d'herbari, de llavors... Això convertia la carta en peça clau per a la circulació i renovació del coneixement científic.

[6] Biblioteca

Perquè un gabinet de curiositats esdevinguera un autèntic laboratori de creació de coneixement en història natural, requeria l'existència de dos *annexos*, sense els quals aquesta mena de laboratori no hauria pogut funcionar a ple rendiment: una biblioteca i un jardí.

La biblioteca era, a més de font contínua d'informació sobre el que es publicava, un instrument essencial per a la identificació i classificació de les peces recol·lectades als viatges o arribades amb les cartes d'altres col·leccionistes.

Però la biblioteca complia també una funció fonamental, ja que era l'instrument per a contrastar les pròpies observacions amb allò que havien dit els clàssics, alhora que un element de prestigi cultural i solvència intel·lectual per als seus propietaris.

Els Salvador reuniren una biblioteca amb més d'un millar i mig de volums, la qual cosa la convertia en una de les majors col·leccions de la ciutat en mans laiques.

[6.1]

Un jardí a Sant Joan Despí

El jardí era l'altre complement indispensable del treball del gabinet. D'un costat, s'hi sembraven les llavors arribades gràcies a l'intercanvi amb altres naturalistes; d'un altre, s'hi cultivaven espècies autòctones per seleccionar llavors amb les quals poder correspondre degudament a aquest intercanvi. Aquests cultius, a banda d'enriquir l'herbari, serviren també per a embellir els jardins de la ciutat i introduir l'ús de nous simples medicinals.

L'aclimatació de flora exòtica va trobar en els jardins dels naturalistes un espai particularment ric per a la producció de coneixement sobre aquestes espècies, l'experimentació amb creuaments d'espècies i varietats, així com l'observació controlada del creixement.

Gràcies a les dades de l'herbari Salvador sabem que al jardí que tenien a Sant Joan Despí es van introduir i cultivar, per primera vegada a Catalunya, espècies que avui són freqüents als nostres jardins: els actuals geranis de fulles d'heura (*Pelargonium peltatum* (L.) L'Hér.) a partir de llavors rebudes de Leiden el 1712, *Salvia africana* L. i *Dimorphoteca pluvialis* (L.) Moench., procedents de la regió del cap de Bona Esperança, i també una mimosa americana (*Leucaena leucocephala* (Lam.) de Wit.) que podem trobar actualment als carrers de la ciutat de Barcelona.

[7] El gabinet com a au fènix: de col·lecció privada a patrimoni públic

Han passat dos segles i mig des de la mort de Josep Salvador i Riera, el darrer membre de la nissaga que va ser actiu com a apotecari, col·leccionista i corresponsal amb naturalistes europeus coetanis.

En funció del contacte o no amb el públic, podríem dir que la llarga història de la supervivència del gabinet ha viscut períodes de llum, de penombra i de fosc.

Per això, **Salvadoriana** vol ser l'inici d'un veritable **redescobrim** i d'un projecte que supose la recuperació d'aquest tresor del **patrimoni científic** finalment en mans de les institucions públiques i a l'abast de tothom.

[7.1] De gabinet a museu

El 1761, a la mort de Josep Salvador i Riera, el seu hereu Jaume Salvador i Salvador tenia 21 anys i el títol de baró de la Bleda, però no el d'apotecari, de manera que fou el primer de la nissaga que no es va dedicar a l'ofici dels seus avantpassats.

Tot i així, durant gairebé un segle, el gabinet –denominat ara «museu» a les guies i documents de l'època– va continuar obert als visitants, encara que l'enriquiment de la col·lecció va ser limitat i la visibilitat entre la comunitat científica internacional va anar disminuint.

La mort accidental i prematura del net de Jaume, Josep Salvador i Soler (1804-1855), va provocar el punt i final del gabinet del carrer Ample.

Els administradors de l'herència decidiren vendre l'apotecaria i traslladar els mobles del gabinet i el seu contingut a una de les propietats de la família fora de Barcelona: la masia coneguda com a Castell de la Bleda, al Penedès.

[7.2] Primer rescat i temps difícils

No es té cap notícia sobre el gabinet arraconat a les golfes del Castell de la Bleda des de mitjans del segle XIX fins a l'any 1923. Però haurien de passar encara quinze anys perquè la Generalitat republicana, en plena guerra civil, emetera un decret pel qual les col·leccions quedaven «incorporades» al Departament de Cultura i dipositades a l'Institut Botànic, dirigit per Pius Font i Quer (1888-1964).

En acabar la guerra, Font i Quer va ser «depurat» per les autoritats franquistes. Tanmateix, els nous responsables de la corporació municipal no es mostraren favorables a una devolució i, a les acaballes del 1945, l'Ajuntament adquirí el llegat dels Salvador.

Les constants dificultats de finançament durant el franquisme i bona part de la transició democràtica, juntament amb certes debilitats de la inserció institucional de l'Institut, varen retardar molt una adequada catalogació del fons i un projecte de museïtzació que donara a conèixer la col·lecció al públic.

[7.3] Recuperació completa, pas a pas

A partir del nou conveni entre el CSIC i l'Ajuntament de Barcelona del 1998, es va decidir la construcció d'un nou edifici per a l'Institut Botànic, on des del primer moment va quedar clar que el gabinet Salvador devia trobar el seu espai en les millors condicions de conservació i, a la vegada, obert a la contemplació del públic.

Rescatar, preservar i valoritzar el patrimoni científic serveix per a convertir-lo en una eina de coneixement, no sols del passat sinó també del complex i apassionant món de la recerca científica. A partir d'ací va néixer *Salvadoriana*, que va fixar la catalogació i restauració de les peces com a tasca prèvia a l'arribada del públic.

Durant les tasques preparatòries es varen localitzar llibres, peces i documents molt valuosos que encara estaven en mans privades. L'adquisició d'aquests nous materials per part de l'Ajuntament de Barcelona, l'estiu del 2013, va permetre reunir definitivament aquest tresor del patrimoni científic sobreviscut al llarg de pràcticament quatre segles.

[Element final] El llibre de visites

La condició privada dels gabinets dotava de certes característiques els visitants. Els temps han canviat, els tresors dels Salvador han esdevingut patrimoni històric i científic públic, atresorat institucionalment i preservat per a tota la societat.

Els públics d'aquest «nou» gabinet són altres, tenen rang de ciutadans i es comporten com a tals, fent propi allò que els pertany i enriquint el seu sentit històric amb nous significats i interpretacions.